

Marchut Réka

„HELYZETÜNK REÁLIS KÜLSŐ ÉS BELSŐ SZEMLÉLETÉRE NEVELVE”

Gondolatok Európáról és benne Magyarország helyéről a *Magyar Szemle* hasábjain (1927–1944)

Szekfű Gyula az általa szerkesztett *Magyar Szemle* feladatait – egy alkalommal – ekképp jelölte meg: „helyzetünk reális külső és belső szemléletére nevelve, felkelteni tényleges szükségleteink iránt az érzéket abban a középosztályban, mely szinte teljesen megmerevedett már illúzióiban.”¹ Szekfű ezzel ismét éles kritikát fogalmazott meg a középosztállyal szemben, amely az objektív valóság reális szemlélése helyett az illúziókat kergette, és amelynek ebből következőleg „kevésbé érett külpolitikai elgondolásai” voltak.²

Aligha véletlenül Gratz Gusztáv hasonló gondolatot vetett papírra 1928-ban külpolitika és társadalom viszonyát elemezve, amikor a társadalom olyan irányú nevelését hangsúlyozta, amely által a külpolitikai kérdések megítélésére megfelelő látóhatárral, tájékozottsággal és ítélőképességgel rendelkezhettek.³ Gál István 1941-ben azonban keserű bizonyítványt állított ki a társadalom ezirányú neveléséről: „mert a kiegyezés óta fokozatosan vesztett a nemzet a régi külpolitikai érzékéből és

¹ Szekfű Gyula: Németh László vagy az ifjúság vezetése. *Magyar Szemle* 10. (1936. október) 165.

² Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. *Magyar Szemle* 8. (1934. szeptember) 10. Újra: A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993. Szerk. Balogh Sándor – Sipos Levente. Bp. 2002. A két világháború közötti szövegeket válogatta és jegyzetelte Pritz Pál. 598–605. Illetve I. még: Szekfű Gyula: Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., jegyzetelte: Erős Vilmos. Bp. 2002. 197–207. A továbbiakban – minden újraközölt cikk esetében – az eredeti megjelenés oldalszámait közöljük.

³ Gratz Gusztáv: Külpolitika és társadalom. *Magyar Szemle* 2. (1928. február) 99.

öntudatából, akkor szomorúan kell belátnunk, hogy a két világháború között igen kevés történet helyzetünk és sorsunk megfigyelésére külföldi vonatkozásokban.”⁴

Ez a bizonyítvány azonban évtizedek múltával sem lett jelesebb. A magyar történetírás és benne Pritz Pál a 2006-ban megjelent, magyar külpolitikai gondolkodással foglalkozó, általa szerkesztett kötetben ugyanezt a képet tárja az olvasó elé: „A szükséges kitekintés, a nemzetközi horizont hiányát lépten nyomon lehet tapasztalni.”⁵ A kötetet azzal a meggyőződéssel bocsátotta a remélt széles közönség elé, „hogy segítséget adhat a mai és holnapi külpolitikai gondolkodás jobbításához is”.⁶ Könnyedén megláthatjuk a hasonlóságot Szekfű Gyula és Pritz Pál szándékai között: nevelni helyzetünk reális külső és belső szemléletére.

Jelen tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy az 1927-ben meginduló *Magyar Szemle* cikkei mennyiben segítették vagy rontották a társadalom reális helyzetfelismerésének képességét, figyelembe véve természetesen azt, hogy az olvasóközönségét a társadalomnak nem túl népes szelete, – Szekfű szavaival élve – a középosztálybeli intelligencia egy része jelentette, ám ennek az intelligenciának (a rendszer jellegéből, a társadalom hatalmi viszonyaiból adódóan) nagyon fontos szerepe volt a társadalom tudatformálásában.

Munkánk forrásbázisát a *Magyar Szemlében* 1927–1944 között megjelent azon cikkek adják, amelyek kifejezetten az európai problémával és Magyarország Európán belüli helyével foglalkoznak. Közel félszáz cikkről van szó. Ezek ismeretében, ám terjedelmi korlátok okán közülük csak az általunk legjelentősebbeknek vélt írásokkal foglalkozunk. A tanulmányok kronológiai eloszlása nem egyenletes. A lap indulásának első éveiben írások sokasága foglalkozott a kérdéskörrel. Ennek több oka is van. Egyrészt a folyóirat arculatának érzékeltetésében fontos szerepet kaptak a külpolitikával foglalkozó munkák, mintegy jelezve azt az ideológiai irányt is, amit a

⁴ *Gál István*: Középeurópai folyóirat Amerikában. *Magyar Szemle* 15. (1941. december) 423.

⁵ *Pritz Pál*: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerk. Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós. Bp. 2006. 19.

⁶ *Pritz Pál*: Bevezető. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században i. m. 7.

lap képviselt. Másrészt a magyar külpolitika 1927-től közismerten nyíltan kezdte feszegetni a trianoni kereteket, s ez értelemszerűen nyitott teret Magyarországon Európán belüli helyéről szóló elképzeléseknek. Harmadrészt pedig – és bizonyos mértékig az előzővel is összefüggésben – az 1920-as évek második felében felerősödő páneurópai gondolatra is válaszolni kellett a magyar közvélemény előtt. Az 1930-as évek első felében az országban a különböző ideológiai színezettel bíró elképzelések adtak keretet a *Magyar Szemle*ben is folyó diskurzusoknak. Az 1930-as évek második felétől, nyilvánvaló összefüggésben Magyarország szűkülő külpolitikai mozgásterével, az ilyen irányú elemzések száma is megcsappant; a második világháború kitörését követően pedig szinte elenyészett. Bár jól tudjuk: ebben az időszakban igen jelentős viták folytak Közép-Európáról/Kárpát-Európáról. Ezek közül az egyik legjelentősebb az 1940-es *Magyar Nemzet*-vita,⁷ amely a *Magyar Szemle* hasábjain reflektálatlan maradt. Ám ugyanígy nem foglalkozott a lap az 1942/1943-as szárszói konferenciával sem.⁸

Ennek okai nyilván összetettek, a leglényegesebbnek azonban azt tartjuk, hogy az a konzervatív-liberális eszme, amit a *Magyar Szemle* képviselt – és nemcsak képviselt, hanem egyfajta ideológiai mérce is akart lenni olvasói számára –, az 1930-as évek végére és a háború éveiben sokat veszített a társadalmon belüli jelentőségéből. 1939-ben főszerkesztőváltás történt: Szekfű Gyula (betegsége okán⁹) helyett Eckhardt Sándor irodalomtörténész vette át a lap vezetését.¹⁰ Szekfű 1941 karácsonyán már cikket írt a *Népszavában*, 1942-től részt vett a Magyar Történelmi

⁷ A vitáról részletesen lásd: *Varannai Zoltán*: Közép- és Kelet-Európa koncepciók a két világháború közötti Magyarországon – Az 1940-es Magyar Nemzet-vita alapján. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp. 2002. 63–76.

⁸ Szárszóról és a népiekről sok helyről tájékozódhat az olvasó. E számunkban pedig lásd: Péterfi Gábor *A szárszói konferencia külpolitikai vonatkozásai* című tanulmányát.

⁹ *Sonnevend Péter*: Művelődés, olvasás és könyvtár a Magyar Szemle (1927–1944) című folyóiratban. 1. rész. *Könyvtári Figyelő* 2011/3. <http://ki.oszk.hu/kf/2011/10/muvelodes-olvasas-es-konyvtar-a-magyar-szemle-1927%E2%80%931944-cimu-folyoiratban-1-resz/> (2014.06.15.)

¹⁰ Az 1939-ben megjelenő, Szekfű által szerkesztett *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben mindketten publikáltak.

Emlékbizottság munkájában, 1943–1944-ben pedig *Valahol utat veszítettünk* címmel fogalmazta meg gondolatait a *Magyar Nemzet*ben. Szóval – tehetjük hozzá – a betegség nem akadályozta meg Szekfút a sokkal lényegesebben: a rendszerrel történő, kezdődő szembefordulásában. A szerkesztőbizottság alelnökeként azonban továbbra is befolyással volt a *Magyar Szemlére*. 1943-ban pedig Szekfű Gyula 60. születésnapján a *Magyar Szemlének* tematikus különszáma jelent meg, amelyben Bethlen István köszöntötte a történelmet.¹¹

Európa és Magyarország kapcsolatával foglalkozó cikkek áttekintése során kirajzolódnak a téma hívószavai: a Kelet–Nyugat kettősség, a turanizmus előretörése, Magyarországnak – korabeli szóhasználattal élve – a Duna-medencében betöltött (a valóságban nem létező) vezető szerepe, a páneurópai gondolat, közép-európai problematika, Ottlik László Új Hungáriája. Mindezek egy nemzeti önképet is tükröznek, azonban a helyzetünk reális értékelésében fontos szerepet kap a külföld rólunk alkotott képe is, ezért vizsgálatunk körébe bevontuk azokat a lényegesebb cikkeket is, amelyek a külföld magyarságképét elemezték. Pritz Pál több ízben figyelmezteti tanítványait arra, hogy eszmetörténetet nem lehet köztörténet nélkül művelni, és ennek az intenciónak a figyelembevételével górcső alá vettük azokat a fontosabb írásokat is, amelyek a gyakorlati külpolitikával foglalkoztak.

Elmélet

Vizsgálatunk elméleti kiindulópontjául Gratz Gusztáv már idézett *Külpolitika és társadalom* című cikke szolgál. Gratz ebben a modern politika és az ország társadalmának eszmei közösségét hangsúlyozta, mert „[a]ki a nagy kérdésekben nem gondolkodik úgy, mint a nép, amelyet kormányoznia kell, az terméketlen talajra veti

¹¹ Bethlen István: Előszó. A 60 éves Szekfű Gyula köszöntése. *Magyar Szemle* 17. (1943. május) 225–226.

el a magot és hiába várja, hogy az ki is keljen.”¹² Gratz természetesen helyesen jegyzi meg, hogy Magyarországon nem lenne elképzelhető olyan kormány, amely a trianoni szerződés revízióját akkor sem kívánná, ha arra lehetőség adódna. Gratz ugyanakkor elmulasztja annak az igazán számba veendő tényezőnek a megemlítését, hogy a kormányzati politika korifeusainak mily nagy szerepe van a társadalom külpolitikai gondolkodásának az alakításában. A kisállami léttel való szembenézés nem csupán a „kisember”, hanem – és elsősorban – a politika szintjén sem történt meg. A birodalmi tudat továbbélése jelentette azt az eszmei közösséget, amely teljes mértékben illúziókra épült és gátolta a helyzet valóságának felismerését. Pritz Pál ennek a birodalmi tudatnak a pozitív vonásait is kiemeli, és utal azokra a konkrét külpolitikai lépésekre, amelyek „tartást ad[nak] a továbbéléshez, méltóságot kölcsönöz[nek] a korszak nagyhatalmaival szembeni gerinces viselkedéshez.”¹³ Eszmei közösség a békerevízió igényében létezett, ám annak módjában és mértékében bizony jelentős eltérések mutatkoztak. A társadalom széles rétegeivel való teljes eszmei közösség pedig a Horthy-kor politikai rendszerének adottságai és feszítő társadalmi ellentétei miatt hiányzott. Gratz Gusztáv elképzelése tehát sokkal inkább egy vágyat fejezett ki, mint egy reális helyzetértékelést.

Az elmélet és gyakorlat összefüggéseire hívta fel a figyelmet Técsői Móricz Kálmán, a Magyar Külügyi Társaság tekintélyes tagjának 1938-as írása, amelyben a külpolitikai célkitűzéseknek a realitását elemezte.¹⁴ Móricz szerint vannak évszázados külpolitikai célkitűzések, és ezt Leopold von Ranke történeti ideatanából vezette le. Ezeket a nagykonceptiójú elgondolásokat Móricz „a nemzet jövőbe vetített történelmé”-nek nevezte, és megkülönböztette a gyakorlati külpolitikától. Sikeres külpolitikáról azonban akkor beszélhetünk, ha e kettő összeér. Hazánk centrális európai helyzetéből adódóan a nyugati és keleti világot elválasztó

¹² Gratz G.: Külpolitika és társadalom i. m. 99.

¹³ Pritz P.: Magyar külpolitikai gondolkodás i. m. 15.

¹⁴ Técsői Móricz Kálmán: Évszázados külpolitikai célkitűzések. Magyar Szemle 12. (1938. február) 105–113. Móricznak egy évvel korábban jelent meg monográfiája *Évszázados külpolitika* címmel.

határvonalon élünk, így ezer év óta ugyanazon külpolitikai problémával állunk szemben: keleti és nyugati erők egyensúlyozása, a Kárpát-medencébe törő erővonalak egymás ellen való kijátszása, párhuzamos fejlődésbe terelése és a közöttük való biztonságos elhelyezkedés – fogalmazott Móricz.¹⁵ Véleménye szerint Mátyás királlyal bezárólag, amíg létezett önálló magyar külpolitika, a gyakorlati politika meg tudott felelni az általános célkitűzéseknek, ám ezt az elveszített önállóságot csak Trianonnal kaptuk vissza.

Ezt a megállapítását azonban Hanák Péter, Diószegi István kutatásai, illetve az azokat – többek mellett – újrafogalmazó Pritz Pál írásai ismeretében korrigálnunk kell, mert bár az ország függetlenségét valóban Trianon adta vissza, ám „a dualista berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai irányvonalának kialakítására a korabeli magyar uralkodó köröknek számottevő befolyásuk volt”.¹⁶ A Trianonnal visszanyert önálló államiságunkat pedig Szekfű ironikus humorral illeti: „a történeti igazság beteljesült, mi is szabadon ápolhatjuk immár függetlenségünket és önálló népiségünket; még csak az hiányzik, hogy Trianon napján gyászistentisztelet helyett Tedeumot tartsunk.”¹⁷ Móricz azonban korának több jelentős politikai szereplőjével ellentétben nagyon helyesen látta, hogy a teljes békerevízió megvalósulása esetén is, Magyarország csak középállam lenne Európában, és nem csak európai, hanem közép-európai szinten is jelentős külpolitikai problémákkal találná szemben magát.

Reálpolitika

Az első világháborút követően nem csak Magyarország helyzete változott meg gyökeresen, hanem az európai hatalmi struktúra is átalakult. A 19. században az

¹⁵ Uo. 108.

¹⁶ Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Bp. 1995. 9.

¹⁷ Szekfű Gy.: Népiség, nemzet és állam. i. m. 11.

európai rendet fenntartó hatalmak közül a cári birodalom, a török birodalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott. Németország ugyan potenciális nagyhatalom maradt, ám másfél évtizedre jelentősen meggyengült. Beköszöntött a nemzetállamok kora, amelyben Lengyelország újjászületett, ám az új „nemzetállamok”, köztük a kisantant-országok is alaposan meg voltak terhelve elégedetlenkedő nemzeti kisebbségekkel. Csupán Franciaország és Nagy-Britannia maradt addigi rangjában. Ám az utóbbi korábbi világpolitikai pozíciója alaposan meggyengült, s a formailag legtöbbet nyerő Franciaország pedig képtelennek bizonyult arra, hogy európai hegemon helyzetét hosszabb távra megőrizze. Az új hatalmi rendet, amely döntően brit és francia bábáskodás mellett született, a Nemzetek Szövetsége volt hivatott fenntartani és ellenőrizni, miközben London és Párizs számos esetben alapkérdésekben is eltérő politikát folytatott.

Franciaország és Olaszország között érdekellentét feszült, mert Róma „megcsonkított győzelme” miatt elégedetlenkedett, ám továbbra is a Balkán volt és ezzel is összefüggésben a közép-európai befolyás megszerzése. Gratz Gusztáv igen tömören, lényegre látóan írta le azt a helyzetet a Balkánon, ami Magyarország sorsát illetően is befolyással bírt:

„Olaszországnak Jugoszláviával szemben való ellentéte nem valami elszigetelt jelenség, amely lokalizáltan kezelhető. Hátterében ott lappang a francia-olasz ellentét, [...] a francia-olasz ellentét mögött egy még ennél is komolyabb ellentét lappang, az, amely Anglia és Franciaország között áll fenn. Ezek a nagy világpolitikai összefüggések, amelyek komor felhókként borítják be körülöttünk a politikai látóhatárt, mindenesetre még fokozottabb óvatosságra ösztönöznek.”¹⁸

¹⁸ Gratz Gusztáv: Déleurópai problémák. Magyar Szemle 1. (1927. december) 349.

Európa a *status quo*-t fenntartani és azt felbomlasztani akaró államokra szakadt. Mi ez utóbbi táborban foglaltunk helyet, míg a körülöttünk lévő kisantant államok és Lengyelország az előbbiben. A felbomlasztáshoz azonban előbb integrációra volt szükségünk.

Olaszország az 1920-as évek elején még a többi antanthatalommal azonos külpolitikát folytatott. Németország akkor még a nagy nemzetközi nyomás alól a teljesítési politikájával akart szabadulni, következésképp nem nyújtott támaszt Magyarországnak. A szomszéd országok szövetsége Magyarország megmozdulásait lehetetlenné tette. Ausztria túl gyenge volt, és sokkal inkább a Németországgal való egyesülésre figyelt. Ebben a helyzetben – Gratz Gusztáv szerint – Magyarországnak két alternatívája volt: az egyik a kisantant-államokkal való békés együttélés, a másik pedig kivárni a revízió lehetőségét. Választhatott a közép-európai és az európai politika között.¹⁹

Gratz részletesen bemutatta a két koncepció jellegzetességeit, ám azáltal, hogy az előbbi célját negatívnak, az utóbbiét pedig pozitívnak bélyegezte, egyértelműen állást foglalt és tulajdonképpen belesimult abba a bethleni koncepcióba, amit a *Magyar Szemle* szócsőként hirdetett. Eleve problematikusnak érezzük a békerevíziós alternatívát európai politikának nevezni, amikor – amint azt fentebb említettük – Európa két táborból állt. Ez az engesztelhetetlen helyzet hatott bénítóan a Gratz által közép-európai koncepciónak nevezett alternatíva gyakorlati megvalósulására is. Ezért – idézzük Pritz Pál szavait – „a két világháború közötti Magyarországnak nem volt reális külpolitikai alternatívája”.²⁰ Európa azon államaiban, amelyek a *status quo* fenntartásában voltak érdekeltek, az európai gondolatot – főleg az 1920-as évek második felétől – a páneurópai gondolat jelentette.

¹⁹ Gratz Gusztáv: Bethlen külpolitikája és kisebbségi politikája. *Magyar Szemle* 8. (1934. október) 108–135. A cikk elemző bemutatását lásd: Pritz Pál: Gratz Gusztáv Bethlen Istvánról. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 248–260.

²⁰ Pritz Pál: Magyarország helye a 20. századi Európában – a magyar külpolitika esélyei. In: *Uó: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Bp. 2005. 114.

Azzal együtt, hogy Gratz Gusztáv – amint már említettük – belesimult a bethleni koncepcióba, a rá jellemző higgadtsággal finom kritikát is megfogalmazott Bethlennel szemben.

„Politikájának alapvonása bizonyos optimizmus volt, amelynek világában Magyarországot erősnek, szomszédjait gyengének látta. Ennek az optimizmusnak legmélyebb alapja annak felismerése volt, hogy Magyarország geográfiai helyzeténél fogva Európa e részén nálunk nélkül tartós békét nem lehet teremteni. Ebben az optimista hitében kevésbé volt érzéke olyan felfogások iránt, amelyek szerint Magyarország exponált geográfiai helyzete nemcsak bizonyos tromfokat ad Magyarország kezébe, hanem veszélyeket is rejt magában.”²¹

Gratz széles körű külpolitikai vértetétségével láttathatta volna Bethlen optimista hitének a veszélyeit és gyengéit is, de nem tette.

1922-ben Magyarország ugyan felvételt nyert a Népszövetségbe, 1924-ben megkapta a népszövetségi kölcsönt is, ám a külpolitikai elszigeteltségből csak az 1927-ben Olaszországgal kötött állandó béke és barátsági szerződéssel tudott kitörni, és ugyanebben az évben feloldották az ország nemzetközi katonai ellenőrzését is. Az Olaszországgal kötött szerződés Magyarország szempontjából természetesen döntő fontosságú volt, ám látnunk kell azt is, hogy ez a szerződés Róma szempontjából csak egy volt a térség többi államával kötött szerződések közül (1924 Csehszlovákiával, 1926 Romániával, Albániával kötött szerződést). Románia és Jugoszlávia Olaszország számára a francia érdekek ellensúlyozása miatt sokkal fontosabb volt. Gratz Gusztáv ebben is nagyon helyesen látott: „Magyarország igen

²¹ Gratz G.: Bethlen külpolitikája i. m. 113–114.

értékes figura az olasz politika sakktábláján, de nem olyan, amellyel egymagában a játszmát meg lehet nyerni.”²²

Páneurópai gondolat²³

Az 1920-as évek második felében Európa *status quo*-t fenntartani kívánó táborában egyre nagyobb bázisa lett a páneurópai gondolatnak. Európa egységesítésének kérdése két megközelítésben is jelentkezett: egyrészt gazdasági egység megteremtését célozták, másrészt pedig a gazdasági kérdések mellett a politikai, föderalisztikus átalakulást javasolták.²⁴ Pongrácz Kálmán ügyvéd, a „harmincévesek” vezéralakja²⁵ 1937-ben a gazdasági és politikai szerveződéseket és azoknak sikerét/sikertelenségét látva ekképp fogalmazott: „A pusztán politikai kapcsolatokból tehát csak nehezen születhetik szorosabb gazdasági összeköttetés, míg fordítva viszont: gazdasági kapcsolatokból könnyen adódhatik politikai barátság, ha ezek a gazdasági szálak olyan szorosra lesznek szőve, hogy elszakításuk mindkét félre érzékeny, esetleg pótolhatatlan veszteséget jelent.”²⁶

A mozgalom megindítója a bécsi Coudenhove-Kalergi Richard gróf, aki 1923-ban *PanEuropa* című könyvében fejtette ki először az Európai Egyesült Államok eszméjét. Elgondolásának vezérfonala: ha Európa nem találja meg belső gyógyulásának útját, akkor egy újabb háborúba sodródik, amelynek a kimenetele még borzalmasabb lesz, az addiginál. Coudenhove Európájában Anglia és a

²² Gratz G.: Bethlen külpolitikája i. m. 122.

²³ A témáról bővebben lásd: Bóka Éva: Az európai egység gondolat fejlődéstörténete. Bp. 2002.; valamint Ormos Mária: Gondolatok a Dunai-régióról és az európai egységről az 1920–1930-as években. In: Magyar évszázadok i. m. 219–233.

²⁴ Ormos Mária: Közép-Európa. Volt? Van? Lesz? Bp. 2007. 97.

²⁵ Saád József: Magyar Szemle. Repertórium és tartalomelemzés II. Mutatók és tematikus válogatás. Bp. 1989. 157.

²⁶ Pongrácz Kálmán: A dunai államok gazdasági kapcsolatai. Magyar Szemle 11. (1937. február) 131.

Szovjetunió nem kapott helyet. Az államszövetségben belül az egyes országok nemzeti szempontból önállóak lettek volna.²⁷

A két legérdekeltebb fél az egységes Európában Franciaország és Németország volt az 1920-as évek leginkább első felében. A francia–német együttműködés szellemében mindketten támogatták az egységesítő elképzelést. Párizs számára a gazdasági előnyök mellett biztonságot is nyújthatott volna, Berlin számára pedig – taktikai okokból – a *Mittleuropa*-tervbe²⁸ illeszkedhetett. (Egy német vezetésű Mittleuropa létrehozását a franciák nyilván nem engedték volna.) Ausztria a terv kedvező németországi fogadtatása miatt rokonszenvezett vele. A közép-európai térség többi államai pedig eltérően fogadták. Csehszlovákiában ambivalensen, Romániában nagy rokonszenvvel, Lengyelországban elutasítóan, a többi államban pedig nem vagy csak alig foglalkoztak vele. Ezek közé tartozott Magyarország is.²⁹

Az első páneurópai kongresszust 1926-ben rendezték Bécsben. Ezen a kongresszuson magyar részről Lukács György volt jelen, a magyar páneurópai csoport vezetője, de a hivatalos politikai körökből részt vett pl. Gratz Gusztáv is.³⁰ A bécsi kongresszussal kapcsolatban gróf Apponyi Albert a *Pesti Napló* 1926. október 10-i számában kritikával illette azokat, akik komolytalannak minősítik a páneurópai törekvéseket, mert ez „az európai népek helyzetéből folyó valóságos szükséglet felismerése.”³¹

²⁷ Ruttkay László: Páneurópai törekvések. Magyar Szemle 3. (1929. szeptember) 27–28.

²⁸ Több *Mittleuropa*-terv is született a századfordulón. A legjelentősebb tervet Friedrich Nauman fogalmazta meg *Mittleuropa* című dolgozatában. A többi *Mittleuropa*-tervtől abban különbözött, hogy bár Németország vezetésével, de mégis az integrált nemzetek egyenjogúságával képzelte el Közép-Európát. Magyarországon a meghatározó politikai körök elutasították a tervet, Jászi Oszkár ellenben lelkesedett érte, amit politikai ellenfelei fel is róttak neki. Részletesebben l. *Irinyi Károly*: A Naumann-féle „Mittleuropa”-tervezet és a magyar politikai közvélemény. Bp. 1963.; *Litván György*: Jászi Oszkár. Bp. 2003.; Ormos M.: Közép-Európa i. m. 50–53.; Pritz P.: Magyar külpolitikai gondolkodás i. m. 37–38.

²⁹ Ormos M.: Közép-Európa i. m. 98.

³⁰ Ruttkay L.: Páneurópai törekvések i. m. 27.

³¹ Ruttkay L.: Páneurópai törekvések i. m. 29.

1929. szeptember 5-én a Népszövetség közgyűlésén Aristide Briand francia külügyminiszter az európai egység mellett szállt síkra és megígérte az Európai Egyesült Államokra vonatkozó terv kidolgoztatását, amely nyolc hónappal később jelent meg. A *Magyar Szemlében* többen is reflektáltak Briand tervére. Elsőként 1929 szeptemberében a jogász Ruttkay László foglalta össze a páneurópai törekvések történetét. Ruttkay kifejtette, hogy Magyarországon a páneurópai mozgalomnak igen szűk bázisa van, és a mozgalom célja és lényege a széles közvélemény előtt még nem ismeretes. „Európának az Európai Egyesült Államok megalakítása végett történő új politikai elrendezése alkalmat adna a magyar kérdésnek szőnyegre hozására és ezáltal megnyithatná az utat a magyar nemzet jogos aspirációinak kielégítése felé.”³² Ruttkay ezzel ugyanolyan illúziókat kergetett, mint a magyar társadalom nagy része, sőt ezáltal a magyar illúziót még tovább táplálta. Tette ezt annak ellenére, hogy ő maga is nagyon pontosan megfogalmazta a magyar gyanakvás és idegenkedés okát a páneurópai gondolattól: gyanús volt azért, mert az utódállamok több vezető politikusa rokonszenvezett a tervvel, valamint a határok sérthetetlenségének alapelvéből indult ki Briand koncepciója.

Gratz Gusztáv a memorandum megjelenése után foglalkozott a kérdéssel a *Magyar Szemlében*. Gratz a megelőző évtizedek történeti fejlődéséből mutatott rá az egységesítés szükségességére. A nemzetiségi elv generálta differenciálódás alakította ki a vágyat az integrálódásra, amelynek elsősorban gazdasági okait látta. Ormos Mária megállapítása szerint Gratz „határozottan támogatta Briand kezdeményezését”,³³ ám épp az Ormos által hivatkozott cikkben Gratz – annak ellenére, hogy ő is szükségét érezte az egységesítésnek – ellenvetéseit fogalmazta meg a megszületett páneurópai elképzelésekkel szemben. Coudenhove Páneurópiáját azért bírálta, mert szerinte az utópisztikus, elhomályosítja a nemzeti érdeket és radikális baloldali pártokban talál támaszt. Ez azonban messze nem volt így, és ezt

³² Ruttkay L.: Páneurópai törekvések i. m. 26.

³³ Ormos M.: Gondolatok a Dunai régióról i. m. 225.

minden bizonnyal Gratz is jól tudta. A Briand-féle javaslatot pedig a Népszövetség egyszerű másolatának tartotta. Gratz azonban joggal kifogásolta, hogy Briand rendszerében elsősorban a győztes nagyhatalmak és azok barátainak az akarata érvényesül. Levonta a következtetést: „Briand konkrét javaslataiban sok örömünk nem lehet.”³⁴

1931 márciusában Teleki Pál fogalmazta meg gondolatait a páneurópai elképzelésekkel kapcsolatban. Először is figyelemreméltó Teleki Európa-felfogása: „Európán csak a tagolt, atlanti, sokállamú nagytájat értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni – Oroszország nélkül.”³⁵ Teleki esetében ez alkalommal a politikus felülkerekedik a földrajztudóson, hiszen földrajzi értelmében az Urálig tart Európa. Telekinek ez az alapállása tulajdonképpen nem különbözött Coudenhove-étól, aki a Szovjetuniót szintén nem vonta volna bele az európai államszövetségbe. Teleki ezt az álláspontot már 1929-ben kifejtette Breslauban.³⁶ Szerinte – olvashatjuk a *Magyar Szemlében* – az európai integrálódási folyamat természetes szükségszerűség, amelynek elsődlegesen gazdasági okai vannak, ám a széttagotság miatt az európai öntudat kifejlődése nem lesz tömegjelenség. Ebből a gondolatából következik – és tulajdonképpen ez lesz a páneurópai elgondolások kritikája –, hogy nem lehet az Amerikai Egyesült Államok mintájára létrehozni az Európai Egyesült Államokat, mert míg „az amerikai életégység asszimilál, az európai differenciál”.³⁷ Gratzhoz hasonlóan Teleki is a népszövetségi rendszer másolatának tartotta az új Európa-tervet, amely a „jelenbenlátás hibájában” szenvedett, de elismerte, hogy az egy jelentős lépés az európai tömörülés felé.

A reálpolitikus Gratz-ot és Telekit követően a történetfilozófus Joó Tibor is publikált cikket a folyóiratban. Már a címe is elméleti gondolatmenetet sejtet: *Mit értsünk „Európa” alatt?* Földrajzi, néprajzi, antropológiai szempontból próbálta

³⁴ Gratz Gusztáv: A páneurópai gondolat és Briand emlékirata. Magyar Szemle 4. (1930. július) 210–219.

³⁵ Teleki Pál: Az európai probléma. Magyar Szemle 5. (1931. március) 209–220. Újraközl.: Helyünk Európában I. kötet Szerk. Berend T. Iván – Ring Éva. Bp. 1986. 214–226.

³⁶ Teleki Pál: Európáról és Magyarországról. Bp. 1934. 79.

³⁷ Teleki P.: Az európai probléma i. m. 216.

definiálni a kontinenst, amelynek egységét csak a közös múlt adhatná, ám ezt az egységet a közös jelen töri darabokra – fogalmazott Joó. A reáleg gondolásokon messze túllépve illúziókat kergetett, amikor arról írt, hogy az európai egység megteremtése folytatódhatna az egyetemes emberi egység létrehozásával, ahol az emberi közösségek minden formája megszűnne. Ő maga is tudta, hogy mindez csak illúzió, de ezzel egy polcon lévőnek tekintette a páneurópai elképzeléseket is.

Török Árpád, a *Pester Lloyd* munkatársa 1940-ben már a világpolitika merőben megváltozott konstellációjában tekintett vissza a páneurópai gondolatra. Tulajdonképpen a terv megvalósulásának sikertelenségével bizonyítottan látta a magyar álláspont helyességét. Ez a konklúzió azonban tévútra vezethette az olvasót, mert Török az ok-okozati összefüggések felcserélésével operált. A páneurópai terv valóban nem volt reális alternatíva, de nem önmagából adódóan, hanem az európai hatalmi viszonyok rendezése és a feszítő érdekellentétek miatt, amelyekben kódolva volt a következő világháború lehetősége, és az egység helyett a hatalmi harc újbóli szárnyra kapása.

Ottlík – Bethlen

A páneurópai gondolattal egy időben a *Magyar Szemle* olvasója Ottlík László Új Hungáriájára figyelt.³⁸ A tanulmány üzenetét – sok ok miatt – sokkal inkább érezhette magáénak, mint az európai egység megteremtését. Ottlík Új Hungáriája is a Csonka-Magyarországnál nagyobb egységben gondolkodott úgy, hogy a vezető szerep a magyaroké. Már a cikk felütésének elolvasásával az olvasó eldönthette, hogy ő jó magyar-e vagy sem: „Nincsen jó magyar ember, aki kételkedik abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állani.”³⁹ Ha ez a

³⁸ Ottlík László: Új Hungária felé. *Magyar Szemle* 2. (1928. szeptember) 1–9. Újraközli: A magyar állam és a nemzetiségek i. m. 555–562.

³⁹ Ottlík L.: Új Hungária i. m. 1.

tükör visszaigazolta az olvasó jóságát, akkor nem maradt más hátra, mint nyitott szívvel és lélekkel befogadni az új Hungária felállításának tervét. Ottlik egy föderalisztikus államalakulatot képzelt el, amelyet a 19. századi liberális nacionalizmus helyett a neopatriotizmus fog megteremteni és összetartani, ahol nem a náció, hanem a *terrenum* lesz az elsődleges.⁴⁰ A nemzetiségek visszatérését pedig különböző autonómiákkal vélte elérhetőnek – tegyük hozzá: utópisztikus gondolat volt.

Többen szóvá tették, hogy a cikket Bethlen István inspirálta. Pritz Pál szerint is „minden bizonnyal nem csupán sugallt, hanem mértékadó illetékesekkel egyeztetett szöveg[ről]” van szó.⁴¹ Zeidler Miklós is osztja azt a véleményt, hogy lehet alapja ennek a vélekedésnek.⁴² A *Magyar Szemle* a cikk bőséges magyar és jóval szerényebb, lelkesnek aligha mondható külföldi sajtóvisszhangjával sokat foglalkozott.⁴³ Bajcsy-Zsilinszky az *Előrs* című folyóirat 1928. október 14-i számában felrótta Ottliknak, hogy az általa propagált neopatriotizmus feltűnően hasonlít Jászi Oszkár Keleti Svájcához, bár hozzátette, hogy „ezt a neopatrióta új Hungáriát jó magyarok gondolták el, a Keleti Svájcot pedig a magyarsággal szemben legalább is indifferens kultúrsznobok, idegenek”. „Ez a különbség azonban – folytatja Bajcsy-Zsilinszky – egymagában nem elegendő ahhoz, hogy egy széles autonómiákra, vagy éppen federációkra épülő új Hungáriát elfogadjunk.” Bajcsy-Zsilinszky gondolkodását megérthetjük abból a fajta fajvédő eszmekörből, amelynek ekkor még ő is jeles hirdetője és képviselője volt. A polgári radikalizmusról több esetben elmarasztalóan, lekicsinylően írt és azok közé tartozott, akik a trianoni tragédiáért a polgári

⁴⁰ Ottlik L.: Új Hungária i. m. 4. Ottlik *Új Hungáriájával* több ponton hasonlóságot mutatott Kászonyi Ferenc a dunai népek fajrokonsága tárgyában írt cikke, amelyben a szerző a Duna-völgyében élő népek közötti közös sajátosságokat keresi, melyek magukban véve is bizonyítják a magyarság központi vezető szerepét. L. Kászonyi Ferenc: A dunai népek fajrokonsága. *Magyar Szemle* 4. (1930. december) 412–420.

⁴¹ A magyar állam és a nemzetiségek i. m. 561.

⁴² Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Bp. 2009. 153.

⁴³ *Magyar Szemle* 1929. január 72–77., 1929. február 169–171., 1929. április 358–362., 1929. október 113–124.

demokratikus forradalmat is felelőssé tették.⁴⁴ Ez volt az ellenforradalmi Magyarország szellemi alapvetésének egyik alappillére.

Ottlik igen kínosnak érezte koncepciójának párhuzamba állítását Jászi konföderációs tervével, ezért 1929 októberében szükségét érezte az elhatárolódásnak.⁴⁵ A két világháború közötti Magyarország hivatalos politikai körei és gondolkodói nem vállaltak semmiféle eszmei közösséget Jászi Oszkával és a polgári demokráciával.⁴⁶ Ha igaz, hogy Ottlik Bethlen megrendelésére készítette az 1928-as cikkét, akkor mindinkább érthetjük, hogy miért volt neki ez szükséges. És Ottlik tulajdonképpen folytatta azt a mélyen történetietlen narratívát, ami a két világháború közötti magyar politikai gondolkodás rákfenéje volt: „S bizvást és minden habozás nélkül lehet állítani, hogy Jászi és elvbarátainak tevékenysége nélkül világháború és háborúvesztés dacára sem jutottunk volna el – Trianonhoz.”⁴⁷

Az Ottliktól olvasott gondolatok Bethlen István 1933-ban Berlinben és Cambridge-ben tartott előadásaiban több ponton előjöttek. A nemzetközi helyzet azonban addigra sokat változott, Magyarország külpolitikailag is szabadabban lélegzett, így Bethlen, igaz: ekkor már nem miniszterelnökként, merészebb elgondolásait is nyilvánosság elé tárhatta. Bethlen 1932-ben a Revíziós Liga elnöke lett, abban az időben, amikor a világgazdasági válság hatására egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Versailles-i békerendszer által kialakított hatalmi struktúra újra fog rendeződni. A revíziós gondolat számára ebben a kedvező légkörben Bethlen németországi és angliai utazásai sikerre számíthattak.⁴⁸ Bethlen valóban bízott

⁴⁴ Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Bp. 2007. 226.; Kiss József: Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására. Doktori értekezés. Debrecen 2007. 101–102.

⁴⁵ Ottlik László: „Új Hungária” és „Keleti Svájc”. Magyar Szemle 3. (1929. október) 113–124. Újra: Helyünk Európában I. i. m. 170–182.

⁴⁶ Pritz P.: Magyar külpolitikai gondolkodás i. m. 43.

⁴⁷ Ottlik L.: Új Hungária és Keleti Svájc i. m. 117.

⁴⁸ Útjának részleteiről lásd: Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1999. 352–361. és Zeidler M.: Revíziós gondolat i. m. 163–167.

ezeknek az előadásoknak a pozitív hatásaiban.⁴⁹ Ottlikhoz hasonlóan ő is a magyarság Duna-medencei vezető pozíciójáról beszélt, amelyet célként fogalmazott meg egy esetleges dunai konföderáció létrehozásakor. Berlini előadásában – szintén illeszkedve a magyar külpolitikai gondolkodás nem kis mértékben illúziókból szőtt széles vonulatába – hangsúlyozta, hogy Németországnak is érdeke a magyar nép fejlődése: „amely évszázadok óta áll őrt a Dunán, a népek ez ősrégi karavánútjának, a Kelet és Nyugat vagy Észak és Dél közt való népeltolódásoknak e kereszteződésénél.”⁵⁰ Kulcsfontosságúak vagyunk a Duna-medencében, ezért nélkülünk tartós békét csinálni nem lehet – mondta Bethlen. Gondolkodásmódjából kifolyólag azonban hibázott, amikor a néhány nappal azelőtt nyilvánosságra hozott Tardieu-tervről egy szót sem szólt.

Angliai előadásában már reflektált a Tardieu-tervre, élesen bírálta azt és sokkal határozottabban előállt a revizionista elképzeléseivel.⁵¹ Ez az előadás jóval kidolgozottabb volt, mint a berlini. Historizáló gondolataival a magyar szupremáciát akarta bebizonyítani angol hallgatói számára. Felhívta a hallgatóság figyelmét, hogy itt az ideje az újjárendezésnek, de persze csak annak, amit ő maga elképzelt, minden más tervtől elhatárolódott. A dunai államok egymás közti tárgyalását elvetette, és mindent a nagyhatalmi segítségnyújtás szükségességére tett fel, ezzel mintegy elismerve, hogy a revízió ügyét nagyhatalmi segítség nélkül nem lehet keresztülvinni. Ezt a nagyhatalmat Bethlen számára ekkor Anglia jelentette. Érvét erősítette a négyhatalmi paktum bukása mellett Gömbös 1933. júniusi látogatása is Hitlernél, ahol Hitler Gömbös tudomására hozta, hogy nem érdeke a Szent István-i Magyarország helyreállítása.⁵² Bethlen 1944 nyarán írt emlékiratában is képtelen volt önkritikát gyakorolni külpolitikája felett: „A magyar politika mindeddig (a hármas

⁴⁹ *Bethlen István*: Magyarország az új Európában. Magyar Szemle 7. (1933. április) 297–307.

⁵⁰ *Bethlen I.*: Magyarország az új Európában i. m. 306.

⁵¹ *Bethlen István*: A magyarság helyzete a Duna-medencében Magyar Szemle 7. (1933. november) 297–316. Újraközli: Helyünk Európában I. i. m. 257–277.

⁵² *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Bp. 1982. 122.

paktumig – M.R.) helyes és a nemzet érdekei szempontjából nem kifogásolható utakon járt.”⁵³ A „nemzet – ahogy Pritz Pál is megjegyzi – történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg.”⁵⁴ Tehát Bethlen is azzal a nemzettel vállalt eszmei közösséget, amelyre a rendszer nemzetként tekintett, de az csak egy vékony szelete volt a széles társadalomnak.

Keleti gondolat és turanizmus⁵⁵

A keleti gondolat – a honi külpolitikai gondolkodás egyik régi vonulata – a *Magyar Szemlében* először a költő, drámaíró Harsányi Kálmán írásában jelent meg 1927-ben, aki az amerikanizálódással szemben kimondottan az Ázsiához való fordulást javasolta.⁵⁶ Harsányi a „Nyugat védőbástyája” téves toposzából indult ki, amelyben a kelet-nyugat felosztás egyedüli kritériumaként a keleti és nyugati valláshatár a domináns elválasztó vonal, és természetesen annak a hamis eszmének a továbbélése, hogy mi védjük meg a Nyugatot a töröktől. Az, hogy ez az írás a *Magyar Szemlében* megjelenhetett, egyben jelzi azt is, hogy a folyóirat teret adott a hivatalos politikai gondolkodástól eltérő elgondolásoknak is.

A válasz igen gyorsan megszületett. Kállay Miklós – akkor Szabolcs és Ung vármegye főispánja – írta meg ellenvéleményét.⁵⁷ Kifejtette, hogy az európai szellem számára nincs nagyobb veszedelem, mint az Ázsia felé fordulás. A történelem során sohasem az Ural jelentette a választóvonalat Európa és Ázsia között, hanem Ázsia Moszkváig tartott, a Nyugat (értsd: Európa – M.R.) pedig Pétervárnál ért véget.

⁵³ Bethlen István emlékirata 1944. Sajtó alá rendezte, és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác. Bp. 1988. 101.

⁵⁴ Pritz Pál: A nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században. In: *Uő: Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek.* Bp. 2011. 49.

⁵⁵ A témáról igen jó összefoglalót olvashatunk: *Ablonczy Balázs: „Lándzsahegy”, néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban.* In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században i. m.* 87–106.

⁵⁶ *Harsányi Kálmán: Ázsia felé.* Magyar Szemle 1. (1927. szeptember) 72.

⁵⁷ *Kállay Miklós: Európa és Ázsia.* Magyar Szemle 1. (1927. október) 201–206.

Ezzel egy rövid ideig a keleti gondolat lekerült a folyóirat oldalairól. 1928 decemberében a régész Fettich Nándor hívta fel a figyelmet a Szittyák Táborára, amely az olasz fasizmus mintájára szerveződött és új nacionalista szemlélettel jött létre.⁵⁸ Fettich élesen bírálta Sóregi János magyar–szittyai kontinuitás elméletet propagáló munkáját, amelyet Sóregi válaszként szánt a cseh és román nemzetépítés elméleteire, és sürgette, hogy a magyar régészet is vegyen részt a nemzetnevelés ezirányú munkájában. Az, hogy ez az elmélet mennyire volt hatásos, mai napig is érezzük. Fettichnek e tanulmánya a káros hatást próbálta ellensúlyozni.

Ennél jóval nagyobb jelentőséggel bírt Szekfű Gyula a turáni-szláv parasztállammal foglalkozó írása.⁵⁹ Cikkének apropóját a népi vonalat képviselő Bartha Miklós Társaság egyik vitaestje adta. Szekfű legérzékenyebben a szláv és magyar parasztság párhuzamba állítására reagált. A parasztságot történetiségében jellemezve mutatott rá, hogy a magyar jobbágy soha nem a keleti mintát követte, hanem sokkal inkább a nyugatit, ezt azonban a török kor megtörte, de még akkor sem viselt keleti vonásokat, hanem tipikusan közép-európai jegyekkel rendelkezett. „A magyarság útja itt sem lehet egyéb, mint amire végzete ezerév óta rákényszeríti: Közép-Európa és Nyugat példáját követni.” – írta Szekfű.⁶⁰

Raith Tivadar, a Bartha Miklós Társaság társelnöke reagált Szekfű cikkére.⁶¹ Többesztendős külföldi útja során tapasztalta, hogy Magyarországnak a török elleni küzdelmei nem igen érdeklik a külföldet. A történelmi szempontnál sokkal jelentősebb a gazdasági és kulturális szempont, és ebből a szempontból próbálta értekezésében kifejteni, hogy Kelet-Európára a Nyugaton kifejlődött nemzetiségi elv nem alkalmazható az itteni népek eltérő kulturális és társadalmi fejlettsége miatt. Tanulmányának mondanivalója az volt, hogy Magyarország jövője nem Nyugat-, hanem Kelet-Európa felé mutat. Nyugattal szemben ugyanis gazdasági

⁵⁸ *Fettich Nándor*: Szkiták – szittyák. Magyar Szemle 2. (1928. december) 338–345.

⁵⁹ *Szekfű Gyula*: A „turáni-szláv parasztállam”. Magyar Szemle 3. (1929. január) 30–37. Újraközli: Helyünk Európában I. i. m. 155–163., valamint *Szekfű Gy.*: Nép, nemzet, állam i. m. 186–196.

⁶⁰ *Szekfű Gy.*: A turáni-szláv parasztállam i. m. 37.

⁶¹ A „turáni-szláv parasztállam”. Magyar Szemle 3. (1929. május) 91–92.

elmaradásunk okán a gyarmati rangba sodródunk, ami nemzeti önállóságunk elsöprésének veszélyét rejti magában. Kelet felé viszont gazdasági vezető szerepet töltünk be. A turáni-szláv parasztállam gondolata csak értekezésének téves interpretációjából fakadt – hangsúlyozta Raith.

Szekfű és Raith közötti vitában tulajdonképpen a konzervatív és a népi ideológiák csaptak össze egymással, de vitájukban egyértelműen érezhető egymásnak a kölcsönös tisztelete, és Szekfű úgy szállt vitába Raithal, hogy nem mutatott érzéketlenséget a parasztság szerinte is valós problémái iránt.

A turkológus Németh Gyula a *Magyar Szemle* 1931. februári számában foglalta össze a magyar turanizmus történetét és főbb vonásait.⁶² Politikailag és közgazdaságilag illuzórikusnak tartotta, ám tudományos kisiklásait megbocsáthatónak vélte.

Ablonczy Balázs azon a véleményen van, hogy a turanizmus és a keleti gondolat nem volt döntő befolyással a magyar külpolitikára. Annak ellenére sem, hogy a Horthy-korszak miniszterelnökeinek csaknem mindegyike tagja volt a Turáni Társaságnak, és a magyar Külügyminisztérium több ízben szívesen vette igénybe a Társaság szolgáltatásait, valamint – vélhetően ez előbbi fejében is – mindvégig állami támogatást kapott.⁶³ A turanizmus mai nap is velünk élő gondolat, amely több fórumon is befolyásolja - leginkább torzítja - a magyar történeti gondolkodást.

Kelet–Nyugat kettősség

A Kelet–Nyugat kettősség a turanizmussal szemben az ország reális geopolitikai, kulturális, gazdasági helyzetéből indult ki. A 20. század hajnalán Ady Endre a *Morituribus*ban érzékletesen fejtette ki a Kelet-Nyugat dilemma lényegét a Komp-ország

⁶² Németh Gyula: A magyar turanizmus. *Magyar Szemle* 5. (1931. február) 132–139.

⁶³ Ablonczy B.: Turanizmus és keleti gondolat i. m. 93–94., 104.

hasonlattel.⁶⁴ A Kelet felé fordulás messze nem jelentett egyben turanizmust is, hanem inkább a birodalmi gondolattal szemben a kelet-közép-európai térségben próbálta elhelyezni Magyarországot. Ez a fajta gondolkodás volt jellemző a harmadik utas népi írókra is.⁶⁵ Ezek az elképzelések a *Magyar Szemlében* szinte teljesen reflektálatlanok maradtak, Szekfű Gyulának Szabó Dezsővel és Németh Lászlóval folytatott vitái sokszor túlmentek a tárgyilagos vita határán és a személyeskedő megjegyzések elmérgesítették viszonyukat.

Szekfű Gyula 1936-ban Németh László *Magyarság és Európa* című, 1935-ben megjelent munkáját ostorozta. Németh László a *Magyar Szemlé*t is felsorolta azon tényezők között, amelyek az első világháborút követően a régi, beteg társadalmi rendet megmerevítették és Bethlen István „restaurációs” törekvéseinek szolgálatába állt. Ezt Szekfű személyes sértésnek vette, és úgy érezte, mentegetőznie kell: „talán nem tűnik annyira halálos bűnnek, ha egy nem politizáló, semmiféle párthoz soha nem tartozó, nemzeti szemléletében nem forradalmat, de szerves reformot követelő történetíró arra vállalkozik, hogy államéletünk újjászervezőjének vezetése alatt folyóiratot szerkesszen.”⁶⁶

A személyeskedés ennél még durvább hangot is megütött, amikor Németh Szekfűt gerince megtörésével vádolta, amit Szekfű visszautasított. Németh mondata így hangzott: „Egy ember hatása nemcsak egyéni értékétől függ, hanem a helytől is, melyről kiárad, s Szekfű Gyula, míg az ifjúság felkészültségét emelte, fájdalomtalaná tudta tenni gerincünkben a restauráció kívánta megroppanást.”⁶⁷ Kovács Imre Huszár Tibornak adott egyik interjújában erről így emlékezett: „Szekfűről Németh László azt állította, hogy fájdalom nélkül roppantja el a fiatal tehetségek hátgerincét. Ha mégis ez lett volna a passziója, mint ahogyan nem volt (sokan félreértették), az enyémet

⁶⁴ *Ady Endre*: Morituri. In: Helyünk Európában I. i. m. 48–50.

⁶⁵ A népi írók külpolitikai nézeteire lásd: *Gyurgyák J.*: Ezzé lett magyar hazátok i. m. 389–453.; *Pritz Pál*: A népi írók külpolitikai nézetei. *Limes* 25. (2012: 4. sz.) 85–90., valamint *Péterfi Gábor*: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei. Bp. 2011.

⁶⁶ *Szekfű Gy.*: Németh László i. m. 165.

⁶⁷ *Németh László*: *Magyarság és Európa* Bp. 1935. 101.

nem tudta összetörni. Ellenkezőleg, segített kiegyenesíteni.”⁶⁸ És valóban, Kovács Imre írásaival több ízben is találkozunk a *Magyar Szemlében*, sőt a már említett 1943-as számba Szekfű Gyula 60. születésnapjára Kovács is tanulmányt adott.⁶⁹

A Kelet–Nyugat kettős szemléletről írt legszínvonalasabb cikknek Keresztury Dezső tanulmányát tartjuk. 1934-ben még a berlini egyetem magyar lektoraként és a Magyar Intézet könyvtárosaként tekintett hazájára. A kettősség

„...jelzi mintegy annak a roppant erőjátéknak két sarkpontját, amelynek terében a magyarság életerejé kivirágzik és felmorzsolódik, amelynek élménye tisztultabban vagy homályosabban a magyarság minden rétegét átjárta s amely államszervezőinknek, művelődésünk bölcselőinek mindmáig legsúlyosabb gondja és rejtvénye: Kelet és Nyugat küzdelmét.”⁷⁰

Kelet és Nyugat kapcsán utalt arra a művelődési lejtőre, amely Kelet felé lejt, és merev fogalmak helyett hangsúlyozta a nézőpont fontosságát. Míg számunkra sokáig Bécs jelentette évszázadokon át a Nyugatot, addig a párizsi és frankfurti polgárnak ugyanaz a Bécs Kelet kapuja, vagy az erdélyi románnak a Regát a lenézett Kelet. Keresztury a kettő közötti övre, *Zwischeneuropa*-ra koncentrált, és abban látta meg Magyarország Európán belüli helyét. Mind a keleti, mind a nyugati kilengéseket illuzórikusnak tartotta:

„A népi magányból két irányba nyílik menekülés: Nyugat s Kelet illúzióihoz. Ezeket az utakat választja a magyar »európeér« s a »turanista«. Amaz Nyugatot álmodja újra és újra [...] Emez pedig meggyűlölte a »hálátlan Európát«, melynek védelmében a »balek magyar« nemcsak őseredeti

⁶⁸ *Monostori Imre*: Kovács Imre, Szekfű Gyula és a Magyar Szemle. Forrás 45. (2013: 9. sz.) 110–112.

⁶⁹ *Kovács Imre*: Szekfű Gyula és a nép. Magyar Szemle 17. (1943. május) 250–254.

⁷⁰ *Keresztury Dezső*: Kelet és Nyugat között. A magyar lét kettős szemlélete. Magyar Szemle 8. (1934. június) 142.

egyéniességét áldozta fel, hanem legjobb életerőit is elpocsékolta s keletre menekül.”⁷¹

Keresztury a kettős szemlélet egységében látta azt az egyedüli reális utat, amelyben a magyarságra a „tenger habjai között” nem a felmorzsolódás vár.

Néhány hónappal a cikke megjelenése után, 1934 októberében Keresztury és Farkas Gyula részt vett a németországi Boberhausban⁷² megrendezésre került *Südosteuropa-Kolleg* elnevezésű találkozón, amelyen a Duna-völgyi népekről vitáztak. A többnapos összejövétel meghatározó gondolata és zsinórmértéke a *Reichsidee*, a birodalmi gondolat volt. Megfogalmazták, hogy nép és nemzet nem ugyanaz, a nemzetiszocializmuson keresztül vezet az út a nép nemzetté válásához. A magyar résztvevők a német birodalmi gondolattal szemben hivatkoztak a magyar birodalmi gondolatra, a magyarság Duna-völgyi küldetésére.⁷³

1934. október 9-ét követően, a marseilles-i gyilkosság sötét felhőbe borította Magyarországot körül a külpolitikai légkört. Újra az elszigetelődés fojtó érzése lett úrrá az országon. Ebben a helyzetben a boberhausi vita bár döntő befolyással nem bírt, mégis egy lélegzetvételnél is lehetőséget adott a fulladozó Magyarországnak.

A népiség–nemzet–állam közötti viszonyrendszer német újragondolására reflektálva, Asztalos Miklós *A nemzetiségek története Magyarországon* című munkájával⁷⁴ vitázva írta meg Szekfű tanulmányát a *Magyar Szemle* 1934. szeptemberi számában. Kifejtette, hogy a népiség – bár elismerte pozitív vonásait - alkalmatlan a térségben, mint államalkotó tényező, számunkra sokkal inkább a „pátria” kell, hogy legyen a kapaszkodópont.⁷⁵ Németh Lászlóval ezen a ponton is

⁷¹ Keresztury D.: Kelet és Nyugat i. m. 149.

⁷² Boberhaus egy 1925-ben Eugen Rosenstock-Huussy kezdeményezésére alapított kollégium volt, amely 1926-ban nyitotta meg kapuit Löwenbergben, és a fiatalok népművelését szolgálta és a felnőttoktatást szolgálta.

⁷³ Boldizsár Iván: A boberhausi vita a Dunavölgyről. *Magyar Szemle* 8. (1934. november) 362–366.

⁷⁴ Asztalos Miklós: *A nemzetiségek története Magyarországon* Bp. 1934.

⁷⁵ Szekfű Gy.: Népiség, nemzet és állam i. m. 13.

összekülönbözött, aki a náció előtérbe helyezését javasolta a pátriával szemben.⁷⁶ Természetesen a Németh László-i náció nem volt azonos a német népiséggel.

Pongrácz Kálmán 1935-ös cikkében nagyon helyesen próbálta szintetizálni a Trianon után „nemcsak területileg, hanem lelkileg és szellemileg is több részre oszlott” Magyarországot.⁷⁷ Vázolta a kialakulóban lévő két koncepciót, amit tulajdonképpen nagyon jól leképez a Szekfű – Németh-vita. Pongrácz ezeket a magyar-európai és a magyar-népi fogalmakkal illette, és tisztán látta, hogy a kettő szintézise csak nagyon keveseknek adatik meg. Ennek nehézségét világosan mutatja Pongrácznak a mai napig nem megvalósult megoldási javaslata: „A jobb- és baloldali szemlélet értékes felismeréseiből alkotott szintézis lesz az új generáció célkitűzése s ennek megvalósítására fog össze legelőször egyetemesen a többségi és kisebbségi magyar ifjúság.”⁷⁸ Erre még minden bizonnyal nagyon sokáig várunk kell...

A külföld rólunk

Tanulmányunk eddigi részében többnyire arról szóltunk, hogyan gondolkodtunk magunkról, Európán belüli helyzetünkről a két világháború között; ez utolsó fejezetben azonban kitekintünk arra, hogy a határainkon kívül hogyan tekintettek ránk. E kérdéssel legátfogóbban Pritz Pál foglalkozott, és a témában a legjobb iránytűt a 2008-as *Limes*ben megjelent tanulmánya adja.⁷⁹ A *Limes* különszámában vállalkozott arra, hogy a 20. századi magyarságkép alakulásába betekintést nyújtson.

Most csak röviden arra térünk ki, hogy a *Magyar Szemle* mit tükrözött olvasóinak a külföldi magyarságképről. A valóságnak leginkább megfelelően – véleményünk szerint – Ottlik László fogalmazott: „Külföld rólunk alkotott képe egy

⁷⁶ Pritz P.: Magyar külpolitikai gondolkodás i. m. 47.

⁷⁷ Pongrácz Kálmán: Kelet és Nyugat az ifjúsági gondolatban. *Magyar Szemle* 9. (1935. december) 338.

⁷⁸ Pongrácz K.: Kelet és Nyugat i. m. 338.

⁷⁹ Pritz Pál: Magyarságkép a 20. században. *Limes* 25. (2008: 2. sz.) 5–16.; L. még: Pritz P.: Az objektivitás mítosza? i. m. 11–28.

apokaliptikus lovasnak az alakja.”⁸⁰ A problémát abban látta, hogy ez a kép nem tényekből adódott össze, ez azonban nagyon sarkos és sok szempontból történetietlen megállapítás. A rólunk kialakított képért mi is felelősök vagyunk - mondta Ottlik. Azért, mert történettanításunk sok esetben ferdített azáltal, hogy a magyar nép uralmát domborította ki a szomszédos népek felett. A modern nacionalizmusok korában ez végzetes lett ránk nézve. És miután Ottlik logikus gondolatmenettel levezeti ennek a beállításnak a súlyos következményeit, a tanulmány végére ő sem tesz másként: „a magyar gondolat ma az egyetlen teremtő gondolat a Duna-medencében.”⁸¹

Balogh József több tanulmányában is foglalkozott a közép-európai kérdés angliai szemmel való vizsgálatával, sajtóanyag szemlélésével. Természetesen nem véletlen, hogy figyelme Anglia felé szegeződött. Ebben meghatározó szerepe volt Lord Rothermere nevezetes cikkének, és az arra való reakcióknak. 1927 szeptemberében Balogh a vizsgált újságok alapján keserűen állapította meg, hogy a hivatalos angol körök csak közép-európai problémát látnak, amiben hazánk csak egy pont.⁸² Pont-létünket nekünk nagyon nehéz volt lenyelni és elfogadni, nem is tettük meg.

Aztán 1928 júliusában Balogh hasonló lehangoltsággal kénytelen nyugtázni: „a hivatalos Nyugat még mindig ott tart, ahol esztendeje tartott”.⁸³ A következtetése pedig keserűen ironikus:

„Ha eddig abban a téves hitben éltünk volna, hogy a magyarságnak ezer esztendőn át itt, a Duna völgyében magasabb rendű kulturális és civilizatórikus, államalkotó és fenntartó feladatai és eredményei is voltak, most végre tudomást szereztünk önnön jelentéktelenségünkről.

⁸⁰ Ottlik László: Pax Hungarica. Magyar Szemle 8. (1934. november) 289.

⁸¹ Ottlik L.: Pax Hungarica i. m. 298.

⁸² Balogh József: Anglia és a középeurópai kérdés. Magyar Szemle 1. (1927. szeptember) 76–79.

⁸³ Balogh József: A középeurópai kérdés Nyugatról nézve. Magyar Szemle 2. (1928. július) 269.

Megfogadjuk az összes üdvös tanácsokat és kiábrándulunk nemzeti múltunkból és jelenünkéből, vezéreinkből, sőt önmagunkból is és minden áhítatunkat a trianoni békeműnek s a Nemzetek Szövetségének tartjuk fenn.”⁸⁴

Bár árnyalatnyi változást igen, de gyökeres fordulatot 1930 végén sem észlelt Balogh az angliai politikában velünk kapcsolatban. Londonban a legjobb osztályzatot még mindig Csehszlovákia kapta.⁸⁵

A magyarságkép alakulásának, alakításának a korban leghatásosabb eszközei a tankönyvek voltak. Az első világháborút követően nemzetközi tankönyvrevíziós mozgalom indult meg, amelyben Magyarország is jelen volt. A nemzetközi kongresszusokon Domanovszky Sándor képviselte hazánkat. A tankönyvrevíziós tevékenységben fontos szerepet kapott Olay Ferenc, mint Klebelsberg Kunó bizalmasa és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IV. osztályának ügyvezetője.⁸⁶ Olaynak 1933-ban jelent meg könyve *Magyarország a Külföldi Tankönyvekben* címmel,⁸⁷ aminek összegzése látott napvilágot ugyanebben az évben a *Magyar Szemlében*. Rövid megállapítása szerint a külföld tankönyvei nem foglalkoznak oly mértékben Magyarországgal, mint azt az ország teljes joggal igényelhetné. „Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a művelt világ nagy része nem ismer, egy tekintélyes része rosszul, illetve félreismer s aránylag kis része ismer a valóságnak és igazságnak megfelelően.”⁸⁸ Ennek Olay szerint az volt az oka, hogy nem fordítottunk kellő figyelmet az ország megismertetésére, a rosszindulatú valótlanosságok megcáfolására. Számunkra ez is arra mutat rá, hogy a történelem és a politika sok esetben mily

⁸⁴ Balogh J.: A középeurópai kérdés i. m. 272.

⁸⁵ Balogh József: A középeurópai kérdés – angol szemmel. Magyar Szemle 4. (1930. december) 394–398.

⁸⁶ Albert B. Gábor: A két világháború közötti magyarországi tankönyvrevíziós mozgalom kutatásának történeti forrásai. Történelemtanítás 2011/6. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/06/albert-b-gabor-a-ket-vilaghaboru-kozotti-magyarorszagi-tankonyvrevizios-mozgalom-kutatasanak-torteneti-forrasai-02-02-05/> (2014.06.19.)

⁸⁷ Olay Ferenc: Magyarország a Külföldi Tankönyvekben. Bp. 1933.

⁸⁸ Olay Ferenc: A művelt Nyugat tankönyvei – rólunk. Magyar Szemle 7. (1933. március) 261.

szerencsétlenül fonódik össze, a történetírás a politika kiszolgálójává válik és/vagy maga a politika használja egyoldalúan a történetírás eredményeit. A történész ez esetben sem tehet mást, mint legjobb tudása és a szakma szabályai szerint teszi a dolgát – mint ahogy erre Pritz Pál neveli tanítványait.

Összegzés

Vélhetőleg tanulmányunkból is jól látható, hogy a *Magyar Szemle* a Horthy-korszak színvonalas sajtóperiodikája volt. Ezt a színvonalat garantálták maguk a főszerkesztők is: Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor. Azzal együtt, hogy alapvető eszmeisége a Bethlen-rendszer konzervatív liberalizmusa volt, a szerzői gárda sokszínűsége világnézeti sokszínűséget is jelentett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy teljesen szabad fórumot adott volna a másként gondolkodóknak, de egy-egy „egészséges” vitának megfelelő teret nyújtott.

Ez az ideológiai sokszínűség azonban kevésbé jelent meg azokban a cikkekben, amelyek Európával és benne Magyarország helyével foglalkoztak. Maga Szekfű Gyula sem tudott túllépni a Szent István-i birodalom ábrándján, és így szerzőtársaival együtt ő is táplálta azt a ködöt, amely a társadalom széles rétegei körében elhomályosította a tisztánlátást, és amely az országot az egyre szűkülő külpolitikai mozgástér felé vezette. Ezért is volt sokak szemében feloldhatatlan az az ellentét, amely a magyar önkép és a külföldi magyarsággép között húzódott. Míg mi a vezető szerepünket hangsúlyoztuk a Duna-medencében, addig Nyugatról sokszor csak egy apró pont voltunk, a kisantant államok számára pedig olyan veszélyforrás, amely ellen össze kellett fogni. A Szovjetunióval mindvégig nem számoltunk, és a *Magyar Szemle* cikkei is azt mutatják, hogy tulajdonképpen nem foglalkoztunk vele. Reálisan gondolkodó ember számára nem lehetett kérdéses, hogy a vágyott revíziót az ország önerőből nem fogja tudni megvalósítani, a nagyhatalmakra volt szükség,

amelyek nem az irántunk való szimpátiából és elcsatolt területeink miatt érzett gyászunk vigasztalásaképpen, hanem saját önnön céljaik érdekében adtak nekünk nagyobb pátriát. Ezt mi szintén félreismertük.

A reális látás nehézségeire Gratz Gusztáv is felhívta a figyelmet:

„A társadalom külpolitikai tájékozottságának emelésével, az egyes külpolitikai kérdések helyes világításba helyezésével, a tények ismeretének elterjedésével kell eljutnunk oda, ahova eljutni akarunk, – egy olyan állapothoz, amelyben társadalmunk külpolitikai téren nem fog légvárak után szaladni és nem fog jelszavak után igazodni, hanem látni fogja a dolgok reális valóját. A törekvés arra, hogy társadalmunk a külpolitikai érettség e fokára eljusson, kemény munka, akárcsak valamely őserdő kiirtása és felszántása – de ez az egyetlen mód arra, hogy a végén aratáshoz jussunk.”⁸⁹

Ebben a kemény munkában vállal részt az idén 70 éves Pritz Pál is. Egész eddigi életpályájával, írásaival, előadásaival, a tanítványok nevelésével hozzájárul társadalmunk külpolitikai érettségének magasabb szintre emeléséhez. Munkáját hálásan köszönve kívánjuk Neki, hogy Isten áldásával az „őserdő kiirtását és felszántását” még hosszú ideig egészségben tudja művelni, mert az aratásig még sok a tennivaló.

⁸⁹ Gratz G.: Külpolitika és társadalom i. m. 100.

Réka Marchut

**„ERZIEHEND ZUR REALEN ÄUßEREN UND INNEREN BETRACHTUNG
UNSERER LAGE“**

**GEDANKEN ÜBER EUROPA UND ÜBER DIE STELLE UNGARNS IN EUROPA
AUF DEN SPALTEN VON MAGYAR SZEMLE (1927–1944)**

In unserem Beitrag suchen wir durch die Analyse von Artikeln der Zeitschrift *Magyar Szemle* die Antwort darauf, in wieweit die veröffentlichten Aufsätze zur realen Erkennung der aussenpolitischen Situation von Ungarn und seiner Stelle in Europa beitrugen oder im Gegenteil darauf negativ auswirkten. Bei der Übersicht der Artikel über die Beziehungen zwischen Europa und Ungarn zeichneten sich folgende Schlagworte ab, die die Problematik thematisierten: das Thema Ost/West, Turanismus, die führende Position von Ungarn – mit zeitgenössischem Wortgebrauch – im Donau-Becken, der Paneuropa-Gedanke, das mitteleuropäische Problem und die Neu-Hungaria-Idee von László Ottlik.

Die Autoren spiegelten in ihren Essays jene konservativ-liberale Weltanschauung, deren führende Representant in der ungarischen Politik István Bethlen war. Mit der Betonung der führenden Position von Ungarn in der Region, mit der Illusion der Wiederherstellung des Reiches von Sankt Stephan ernährte auch diese Zeitschrift jenen Nebel in der öffentlichen Meinung, der den klaren Blick der Wahrheit verhinderte.

Die Erweiterung des außenpolitischen Horizontes der Gesellschaft bedeutet auch heutzutage eine aktuelle Aufgabe. Dafür arbeitet auch der in diesem Jahr 70 Jahre alt gewordene Historiker, Pál Pritz.